

МОВОЗНАВСТВО

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ „ПАТРІОТ” У ПУБЛІЦИСТИЦІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

ОЛЕГ АНТИПОВ

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,
Луганськ — Україна

LEKSYKALNO-SEMANTYCZNE POLE POJĘCIA „PATRIOTA”
W PUBLICYSTYCE MYCHAJŁA KOCIUBYNSKIEGO

OLEG ANTIPOW

Ługański Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ługańsk — Ukraina

STRESZCZENIE. Publicystyka kulturalna odgrywa ważną rolę w życiu społecznym. Przedmiotem analizy jest publicystyka M. Kociubynskiego. W artykule określono specyfikę stylu szkicu i realizację w nim fenomenu patriotyzmu. Leksykalno-semantyczne pole pojęcia „patriota” w tekstach pisarza reprezentują trzy mikropola, spośród których wyodrębniono wzbogacające je leksemy i semy.

LEXICAL-SEMANTIC FIELD *PATRIOT*
IN MIKHAYLO KOTSIUBYNSKIY'S PUBLICISM

OLEG ANTIPOV

SA „Taras Shevchenko Luhansk National University”, Luhansk — Ukraine

ABSTRACT. Art publicism is characterized by the direct interference into the life of the society. The subject of the investigation is the analysis of Mikhaylo Kotsiubynskiy's publicism. The article describes the specificity of the genre of essay and expression of patriotism in it. Using the writer's works, the author makes an attempt of investigating the lexical-semantic field *PATRIOT* that is represented by three micro-fields, thus the specific lexemes and semes are separated, the use of which helped Mikhaylo Kotsiubynskiy to enrich the investigated field.

Основними морально-етичними компонентами колективної свідомості нації є шанування материнської мови, любов до Батьківщини, боротьба за національну свободу держави, її культуру, тобто почуття патріотизму, що зазвичай посилюється в кризові й перехідні етапи розвитку суспільства, періоди соціально-політичних змін. Одним із таких періодів, безперечно, є помежів'я XIX – XX ст.. Громадянський патріотизм є основою економічного, соціокультурного, матеріального й духовного розквіту кожної держави.

Почуття патріотизму — одна із ознак духовно розвиненої людини, воно органічно пов'язане з безкорисливою любов'ю до рідної землі, малої і великої

Батьківщини, відданістю й служінням інтересам держави, вірністю своєму народові, його історичним традиціям та культурі. Явище патріотизму, що пов'язане з поняттям державності, є предметом дослідження багатьох наукових галузей. У лінгвістичній, філософській, психологічній, педагогічній літературі розкрито суть патріотизму, його конкретно-історичний характер, ознаки прояву. До ідеї патріотизму, любові до держави, народу і його традицій зверталися у своїх працях філософи древності (Конфуцій, Платон, Аристотель), мислителі епохи Відродження (Н. Макіавеллі), Нового часу (К. Гельвецій, Д. Локк, І. Кант). К. Апел (професор німецької комунікативної філософії) вважає, що людина будь-якого етносу не здатна зберегти власну ідентичність без патріотизму¹.

Головним джерелом висвітлення проблеми патріотизму, що тісно пов'язаний із національною ідеєю, національним характером, менталітетом, була й залишається література, зокрема художня публіцистика, що покликана формувати громадську думку.

Мета цієї розвідки — дослідження лексико-семантичного поля (ЛСП) „Патріот” у публіцистиці М. Коцюбинського, що репрезентована художніми (*Хвала життю!*, *В пугах шайтана*, *На острові*) та біографічними (*Яків Кухаренко*, *Іван Франко* та ін.) нарисами, публіцистичними статтями та, як визначив сам автор, карткою із щоденника (*На крилах пісні*) тощо.

В історії української літератури ґрунтовними працями, в яких було досліджено творчість М. Коцюбинського, є літературна характеристика академіка С. Єфремова² та “популярна книжечка” (за К. Копержинським — прим. О. А.) І. Лакизи³. Свого часу К. Копержинський зазначав: „Сказати, що з М. Коцюбинського був тільки гарний письменник, видатний мистець слова, навіть коли б удалося розкрити зміст цієї формули, — це ще не значить виявити те глибоке значіння, яке відіграв Коцюбинський у історії нашої культури. Тільки прилучивши сюди ще тему — Михайло Коцюбинський, його громадська діяльність і соціальна сутність його сповненої громадянського патосу творчості — можна у всю широчінь поставити питання про значіння його в нашому житті”⁴.

Нарис, що якнайкраще репрезентує письменницьку публіцистику М. Коцюбинського, літературознавці потрактовують як невеликий за обсягом художньо-публіцистичний твір, у якому зображено дійсні події, факти, явища, конкретних людей, яких особисто знав письменник. Нарис зазвичай кваліфікують як твір, що наближений до оповідання або новели, позбавлений чіткої фабули і якому притаманна суспільно-політична, побутова, історична, психологічна тематика⁵. Л. Мацько називає нарис жанром, у якому на документальній основі, але з використанням художньо-публіцистичних прийомів зображується об'єктивна картина дійсності або порушується важлива суспільна чи виробнича проблема⁶.

Окрім нарису, М. Коцюбинський активно писав статті, переважно публіцистичні. Такий їх різновид дає змогу захувати публіцистичну статтю, творче-

¹ К. О. Апел, *Спрямування англо-американського “комунітаризму” в світлі дискурсивної етики*, [в:] К. О. Апел, А. М. Єрмоленко, *Комунікативна практична філософія*, Київ 1999, с. 372–394.

² С. Єфремов, *Михайло Коцюбинський*, Київ 1922.

³ І. Лакиза, *М. Коцюбинський, популярний критично-біографічний нарис*, Харків 1928.

⁴ К. О. Копержинський, *Михайло Коцюбинський: біографія за 10 років (1917–1927)*, Одеса 1928, с. 3.

⁵ *Літературознавчий словник-довідник*, за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Терамка, Київ 2007, с. 477.

⁶ Л. І. Мацько, *Стилістика української мови*, Київ 2003, с. 280.

ну письменником, до складу художньої публіцистики, адже в цьому контексті слушною є думка А. Погрібного: „... на творення якісної письменницької публіцистики здатен лише той письменник, котрий яскраво утвердив або утверджує власну творчу індивідуальність в тих чи інших суто художніх жанрах літератури”⁷.

Дослідження ЛСП в українській лінгвістиці залишається актуальним, його розглядають як парадигмальне об’єднання одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення⁸. ЛСП є сукупністю лексичних одиниць, що „віддзеркалюють поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ” та які „розгалужуються на мікрополя <...> — менші за обсягом сукупності лексичних одиниць, об’єднані спільністю змісту, що виділяються в межах ЛСП”⁹.

Загальновизнаним є твердження про поділ ЛСП на ядро (денотат), центр (сигніфікат) та периферію (конотат), що здатні відобразити основний словниковий фонд мови. Ядро поля — це його ім’я, яке репрезентоване лексемою або групою лексем-понять, що виражають найважливіші ознаки поля, на базі яких здійснюється впорядкування всіх його елементів. Як правило, ядро поля представлено архілексемою, тобто лексемою з найбільш узагальненим потрактуванням, що „зазначена всіма <...> словниками”¹⁰. Центр поля — це своєрідний семантичний мінімум, репрезентований найуживанішими словами з їх антонімічними, синонімічними та іншими відношеннями, що мають інтегральне, спільне з ядром і між собою значення (Б. Булгарова, Н. Іваненко, О. Селіванова та ін.).

Периферія поля, елементи якої зазвичай знаходяться у зв’язку з іншими полями, утворюючи при цьому лексико-семантичну цілісність мовної системи, — це найвіддаленіші від ядра поля слова, для яких характерна значно менша частотність уживання та стилістична забарвленість значення, що деталізують, конкретизують основне значення поля та містять оказіональні значення, образні переосмислення (Б. Булгарова, З. Вердієва, Л. Лисиченко, О. Селіванова та ін.).

Учені зазначають, що, аби визначити загальне значення слова, потрібно звернутися до лексикографічних джерел. Таке значення називають „основним”. Сукупність основного значення лексичної одиниці складає набір елементарних смислів-сем, „тобто узагальнених <...> ознак відповідного поняття, що набули структурної якості як компоненти лексико-семантичної системи мови”¹¹. Досліджуючи ЛСП, потрібно враховувати і таке явище, як виявлення семантичних множників (сем) — мінімальних семантичних одиниць двосторонніх мовних знаків — морфем і слів; елементарне лексичне чи граматичне значення, що є складовим елементом плану змісту цих одиниць¹². Семантичну структуру конкретного слова становить низка впорядкованих сем, що в складі одиниці мови мають неоднакове структурне й функціональне навантаження.

⁷ А. Погрібний, *Поклик Дужого чину: статті, портрети, силуети, наближення, публіцистика*, Київ 2009, с. 30.

⁸ О. О. Селіванова, *Лінгвістична енциклопедія*, Київ 2011, с. 327.

⁹ О. С. Бондаренко, *Концепти „чоловік” і „жінка” в українській та англійській мовних картинах світу*, Донецьк 2005, с. 6–7.

¹⁰ Л. В. Строченко, *Лексико-семантичне поле „Коштовне каміння” в англійській мові та мовленні*, Одеса 2008, с. 12.

¹¹ Н. Батрин, *Мотивація семантичного поля*, [в:] „Наукові записки Національного ун-ту «Києво-Могилянська Академія»” 2008, № 2, с. 81.

¹² *Українська мова: Енциклопедія*, редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін., Київ 2004, с. 575.

Розмірковуючи про патріотизм М. Коцюбинського, наголосимо, що він мав революційний, дійовий характер. Письменник брав активну участь у революційно-визвольному русі, зокрема в революції 1905 р., своїм художнім словом боровся за майбутнє. Він пишався героїчною історією України, любив рідну мову, пісню, творчість Т. Шевченка, Панаса Мирного, І. Франка, О. Кобилянської, В. Стефаніка. Свого часу І. Франко сказав про М. Коцюбинського так: „Він наскрізь новочасний чоловік, перейнятий високими гуманними чуттями і ясним поглядом на життя. <...> Його твори дають нам разом із тим високе естетичне вдоволення як твори справжнього таланту і як впливи симпатичної і високо розвитої душі”¹³.

Любов до батьківщини, якою пройнята вся творчість М. Коцюбинського, — це найсильніше людське почуття. Саме такий смисл мають рядки публіциста: „... Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині? Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний звук, один образ рідний ладен буває заплатити роками життя?..”¹⁴. Українська пісня для публіциста — це „хвиля рідних, близьких <...> звуків”¹⁵.

ЛСП „Патріот”, що репрезентоване в художній публіцистиці письменника, складається з трьох мікрополів: „Щирий патріот”, „Псевдопатріот” та „Антипатріот”.

Мікрополе „Щирий патріот” репрезентоване лексемами: *весела юрма* („А від багаття доноситься гучний регіт *веселої юрми*, чутно жартівливі приспіви до танців, плескання в долоні, брязкіт підківок. Ударили лихом об землю чумаки, воліють дати лиха закаблукам...”¹⁶), *бідний клас народу* („... *Бідніший клас народу*, який обстоює і боронить громадські інтереси, не спиняючись перед жертвою для загального добра”¹⁷).

Патріотичним гаслом для народу вважаємо слова М. Коцюбинського: „Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці. Щастя не дається дурно. Треба забути свої вигоди, свої дрібні інтереси, треба загартувати в собі волю — зробити руки сильними, голову світлою, серце гарячим” (с. 54). Справжніми патріотами він називає тих, „хто „в поті чола” добуває хліб не тільки собі, але й другим, тим, що самі не роблять” (с. 51), хто цінує українську атрибутику („З обох боків портрета (Т. Шевченка, хорошої роботи олійними фарбами. — прим. О. А.) висять кінці багато вишиваного рушника, дарунку якоїсь щирої українки” (с. 9)), хто „готовий кинутися в бій в обороні дорогої для нього ідеї” (с. 35), хто „с большей пользой отдаёт силы своему народу” (с. 28), хто завжди „по-рыцарски поднимают голос в защиту слабейших и угнетенных” (с. 121).

Патріотами своєї країни М. Коцюбинський називав Я. Кухаренка, І. Франка та ін., чії портрети змальовані в біографічних нарисах. Першого публіцист уважав „щирим патріотом і великим знавцем запорозької старовини <...>, який певно лишив би чимало цікавих праць, коли б нагла і трагічна смерть не забрала в нас сього талановитого діяча на рідній літературній ниві <...> розповсюдження, оскільки було можна, просвіти межі своїми земляками на рідній мові <...>, — все те доводить, що Кухаренко робив, що міг, для своєї країни і через те заслуг[ов]ує на вдячну пам’ять наших громадян” (с. 14–15).

¹³ І. Франко, *Зібрання творів у 50 т.*, Київ 1984, т. 45, с. 519.

¹⁴ М. Коцюбинський, *Твори у 3 т.*, Київ 1979, т. 1, с. 181.

¹⁵ Там само, с. 181.

¹⁶ Там само, с. 181.

¹⁷ М. Коцюбинський, *Твори у 7 т.*, Київ 1975, т. 4, с. 53 — далі подаємо поклики на це видання в круглих дужках, зазначаючи конкретну сторінку.

Про Каменяра публіцист писав: „... Борючись з бідною й не маючи часто-густо чого їсти, Франко з дивною енергією проявляє різносторонню діяльність на всіх полях літератури, загартовує свою волю в боротьбі за кращу долю покривдженого, такого близького йому, робочого люду” (с. 48), „Боліючи душею над темнотою і недолею свого українського народу, Франко в оповіданнях з європейського та циганського життя <...> проповідує любов до „всіх, що ллють свій піт і кров...” (с. 53), „... В <...> рассказах весь Франко, с его любовью к народу, с энергическим протестом против всякого рода обид, гнета и несправедливости, с горячим призывом к работе на благо угнетенных и оскорбленных” (с. 25).

Патріотом своєї справи М. Коцюбинський називає Р. Сембратовича, описуючи це так: „Маю вже кілька пропозицій, що забезпечують мені (Р. Сембратовичу. — прим. О. А.) добрий заробіток. Та чоловік усе думає: нехай, почекаю ще, потерплю, жаль кидати розпочату справу, хоч вона приносить більше колючок, ніж рож...” (с. 34). Незважаючи на те, що Сембратович жив та працював за кордоном, бо „слабкість жінки не дозволяє йому покинути її хоч би на недолгий час”, М. Коцюбинський упевнений, що той „більше живе нашими справами, ніж ми самі” (с. 35).

Мікрополе „Псевдопатріот” репрезентоване байдужістю українців: „Одні докоряють, що я (Р. Сембратович. — прим. О. А.) невміло редагую часопис. Нехай і так. Так скільки я набув: голубчики (наші такі галичани. — прим. О. А.), візьміть хто на свої плечі отой тягар, докладіть умілих рук. *Ніхто не хоче*” (с. 32).

Мікрополе „Антипатріот” репрезентоване низкою лексем: *галицька (байдужа) інтелігенція* („... *Галицька інтелігенція* займалася високою політикою, а та політика зводилась до того, щоб як-небудь запобігти ласки правительства, що-небудь, хоч дрібницю, випросить у нього. Це була політика рабів” (с. 43); „... Бідний, неосвічений український селянин не може дати собі ради, а *байдужа інтелігенція* не поспішається подати руки „меншому братові”, бо їй нестаче почину, вона чекає, поки „німець” покаже стежку” (с. 17)), *знеохочена молодіж* („*Молодіж, знеохочена* безконечними і безплідними суперечками про мову, без світлих традицій старшого покоління, виявляє той самий реакційний дух, ту ж інертність і нічим не цікавиться. В студентських товариствах по цілих ночах іде гра у карти” (с. 43)), *лояльні галичани* („*Лояльні галичани*, боязливі, залякані, одвернулись від нього (І. Франка. — прим. О. А.), мов від прокаженого” (с. 47)¹⁸), *егоїстичне боярство* („... Горде, *егоїстичне боярство*, що живе тільки для себе, для своїх вузьких, класових інтересів” (с. 53)), *байдужі українці* („*Ніхто з українців не піклувався* об тім <...>, щоб репрезентувати Україну на всесвітній виставі, перед цілим світом заявити, що і ми, українці, існуємо та маємо свою культуру” (с. 18)).

У публіцистиці М. Коцюбинський означає лексему „патріот” епітетами „ширий” і „гарячий”, надаючи їй яскраву характеристику.

Ядром ЛСП „Патріот” є однойменна лексема; до приядерної зони зараховуємо лексеми „державна”, „батьківщина”, „українець”, до периферії — „справа”, „громадянин”, „рідний”, „калина”, „рушник”, „українська пісня”, „край” та ін.

У ЛСП „Патріот”, що змодельоване на основі художньої публіцистики М. Коцюбинського, виділяємо такі складові: *товариш, рідний, українська пісня, червона калина, воля, борець, боротьба, вільнодум, любов, народ, однодумець, молодіж*.

¹⁸ Там само, с. 47.

Творчість М. Коцюбинського — „це не скінчена, а урвана пісня, урвана на півслові і буквально, і в широкому розумінні з погляду тих можливостей, яких аж тоді мало вже право од його чекати наше і світове письменство. <...>. Коцюбинського читатимуть і студіюватимуть як чисте, незакаламучене джерело високої краси і високої людяності, життя і мрій, казки і дійсності, які вмів гармонійно поєднати цей гармонійний *par excellence* (переважно — прим. О. А.) талант художника і громадянина”¹⁹. Про талант письменника писала й Л. Старицька-Черняхівська: „Якщо хтось поставить собі за мету прочитати всі твори М. Коцюбинського, то першою його думкою буде — це талант, оскільки все, про що пише письменник, виростає перед очима читача, а друга — це просто людина, бо все незвично торкає та зачіпає його серце”²⁰.

¹⁹ С. О. Єфремов, *Літературно-критичні статті*, Київ 1993, с. 242–243.

²⁰ Л. М. Старицькая-Черняхівская, *М. М. Коцюбинский (Опыт критического очерка)*, Київ 1906, с. 3.